

Om vädermärken

Kännedom om det kommande vädret är mycket viktigt för många verksamheter, inte minst för lantbruket. Vädret har därför haft en stor roll, först i folktron och sedan i vetenskapen. Att kunna spå väder har stått och står högt upp på önskelistan.

Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling: Europa investerar i landsbygdsområden

TEXT: Lars Wiik,
forskare Hushållningssällskapet Skåne

Om vädermärken är den fjärde artikeln i artikelserien Klimat i Skåne. Inblickar ges här i hur vädret förr i världen förutspåddes med hjälp av så kallade vädermärken. Vädermärken var minnesregler som byggde på observationer av bland annat moln, sol, måne, stjärnor, vind, halofenomen, vattenstånd, flora och fauna.

Tid

Ordning och reda i tillvaron kräver någon form av tidsbegrepp. Aktiviteter och händelser behöver placeras i tiden, både de som ägt rum och de som kommer att ske. Redan för många hundra år sedan beskrevs tidens gång med hjälp av runstavar, prognostica, kyrkans kalendarier, almanackor och med hjälp av olika märken eller tecken.

På hemsidan hittar du lästips, ordförklaringar och liten väderlära.
<https://hushallningssallskapet.se/alla-sallskap/valj-sallskap/skane/regionala-verksamheter/skanska-lantbruk/>

Almanackor

Almanackor utgavs i Sverige för första gången i mitten på 1500-talet. Tillsammans med psalmboken med lilla katekesen och så småningom Bibeln var almanackan de enda tryckalster som fanns i många hem under de närmast följande seklerna. Förutom enbart en förteckning över årets vardagar, helger och högtider innehöll almanackan astrologi och allehanda information i form av text och bilder, en läsning som säkert uppskattades mer än de med hjälp av husförhör påtvingade religiösa texterna. Solens, månens, stjärnornas och kometernas position på himlavalvet ansågs kunna förutsäga väder och hälsa. Förutsägelser om hur vädret skulle bli byggde bland annat på att månen ansågs påverka vädret och att vädret dag för dag vart nittonde år upprepades. Inte förrän 1869 slopades denna villfarelse i almanackan. Kanske det dröjde så länge eftersom det var Anders Celsius (1701–1744), professor i astronomi och en av de först invalda i Kungliga vetenskapsakademien, som understödde och först införde idén om månens nittonåriga cykler i sin egenutgivna almanacka.

Bondepraktikan

I Bondepraktikan gäller vädermärkena år efter år, och inte enbart ett år i sänder som i almanackan. Tilltron till jultolftens (de tolv dagarna efter julafton) betydelse för det nya årets månaders väder upptar ett par kapitel i början av Bondepraktikan. Genom de förutsägelser och spådomar om vädret som finns i Bondepraktikan trodde man bland annat att årsväxten och grödornas avkastning kunde bedömas. Många vädermärken innehöll spådomar som kunde tolkas på helt olika sätt och ofta hade rätt i något avseende. Detta kanske bidrog till att Bondepraktikan överlevde i mer än fyra sekel.

Den svenska Bondepraktikan är till stora delar översättningar av danska och tyska utgåvor som i sin tur byggde på forntida, antika och medeltida källor. Så beskrivs i den

svenska Bondepraktikan exempelvis hur vindruvor ska odlas och vin framställas. Den första kända Bondepraktikan gavs ut i Sverige 1662. Dess mer utförliga titel är ”En liten bok som kallas Bonde–Praktika, eller Väderbok, innehållande några sköna regler, huruledes man skall känna och lära årens lopp, alltid varandes, år ifrån år”. På titelsidan finns även följande vers som männe är ett exempel på dåtidens marknadsföring:

*”Fromme läsare, köp nu mig,
Mycket förstånd lärer jag dig,
Bonde–Praktika är mitt namn,
Läs mig, det länder dig till gagn,
Det hela årens lopp vill jag dig lära,
varefter du dig skall regera”.*

Den svenska Bondepraktikan har med sina cirka femtio upplagor givit råd till bönder under många generationer. Det sägs att många av utvandrarerna till Amerika i packningen hade Bibeln, katekesen, psalmboken och Bondepraktikan.

I Bondepraktikans senare upplagor ingår svenska vädermärken i ett tillägg som gjordes 1733 när naturvetenskaperna började göra sig gällande och astrologin alltmer misströddes. Vädermärken som grundade sig på iakttagelser i naturen fick då större betydelse.

Kunskap och vädermärken

Ordspråk och talesätt ger en inblick i vad kunskap är. ”Kunskap är inte ärvd utan förvärd” och ”Kunskap är en skatt, men praktiken är nyckeln till den”. Men kunskap är inte allt: ”Vad tjänar vetandet till, om vettet saknas”.

Kunskap är ett mångsidigt begrepp som sysselsatt filosofer och tänkare genom tiderna. I vår del av världen diskuterades vad kunskap är redan under antiken av Platon och Aristoteles. Kunskap är vetande och kunnande, både i teorin och praktiken. En kunnig eller kunskapsrik person kan förstå och förklara sakförhållanden samt förutsäga händelser, och inte minst använda sig av sin kunskap. Kunskap behövs för att få svar på viktiga frågor och lösa problem som gör att vi och våra efterkommande kan överleva och leva gott.

Kunskap om vädermärken finns vilket framgår under rubriken Källor. Det betyder inte att vädermärken bygger på fakta/kunskap. Många vädermärken kan föras till astrologin som är en pseudovetenskap, dvs. ett område som försöker ge sken av att vara en vetenskap utan att vara det. Vädermärken med astrologisk bakgrund kan således betraktas mer som folktro, skrock och vidskepelse. Men det finns undantag, som vädermärken som bygger på observationer och iakttagelser i naturen. Så skriver Uppsalas första professor i meteorologi Hugo Hildebrand Hildebrandsson (1838–1925): ”*Det är framför allt de optiska fenomenen, himlakropparnas utseende, molnens och luftens beskaffenhet samt i andra rummet ett stort antal iakttagelser ur växt- och djurverlden, som äro förtjenta af tillit*”. Kanske är det så att dessa fåglar och djur redan hade uppfattat begynnande väderförändringar som människan ännu inte hunnit märka? Även meteorologen Alf Nyberg menade att många vädermärken gav uttryck för skrock och vidskepelse. Men han konstaterar också att det finns vädermärken med hög trovärdighet.

Exempel på vädermärken

- Mars torr: april våt, och majus kall, fyller bondens hus och lador all. Men april torr och ren, är bonden till stor men.
- Grön Mårtensafton, hvit julafton; hvit Mårtensafton, grön julafton.
- Aprilsnö ger fåragö.
- Då fjädermoln gå mot öster, komma de igen tredje dagen med regn.
- Röda skyar på himmelen om aftonen båda om sommaren värme, om hösten storm.
- Vädersolar betyda alltid blåst; om de äro mer bleka än röda, betyda de tillika regn.
- Regnar det och solen skiner, så blir det regn i morgon med.
- Horrevindar (virvelvindar) bådard regn.
- Regnbågen om kvällen tyder på vackert väder.
- Om solen kryper i säck (går ned bakom tjocka moln) och är mycket stor och mörkröd blir det regn.
- När molnen uti regnväder skiljas åt, så att ren blå sky synes däremellan, lika som genom hål eller öppningar, vänder regnet snart igen.
- Torrevärsdroppar (dagg) på morgonen visar säkert att det inte blir regn.
- Loppor, harkranckor och flugor stinga hårdt betyder regn.
- När mygg om hästen bita svåra, dess mer regn skall du taga vara.
- När flugorna sitta duvne i varmt väder, väntas ett långsamt regn.
- Flyg, flyg, åkerhöna (nyckelpiga), i morgon få vi sol och vackert väder.
- Det är förutan bedrägeri visst och sant, att när svalorne flyga på vatten, med sina vingor däruti slå, ett stort regn vi visserlig få.
- När foglarna under vintern närma sig husen, blir det stark köld och snö.
- När röken icke av husen vill, en stor regnskur stundar till.

Några vädermärkens budskap

Hugo Hildebrand Hildebrandsson sammanfattar i sin uppsats (se Källor) vad vädermärkena under årets tolv månader ger uttryck åt: ”*I januari och februari skall man hafva köld och snö, annars förutsägas missväxt, sjukdomar och värfroster. Mars bör vara torr och kall, så att vegetationen ej i förtid väckes till lif, april bör vara våt, så att tjälen går ur jorden och denna får nödig fuktighet, maj åter bör vara kylig, så att ej växterna, som ofvan sagdt, genom en för tidig utveckling taga skada af nattfrost. Detsamma gäller ännu i viss grad om juni, dock behöfves så småningom mera värme och fuktighet. Regn omvexlande med nordliga vindar och klarnande himmel är godt och påskyndar växtligheten. »Bed om regn före midsommar: efteråt kommer det nog din bön förutan!».* Under juli och augusti får ej regna för mycket. Då vår egentliga regntid just infaller dessa månader, så är det för mycken nederbörd under skördetiden, som utgör största och vanligaste olägenheten. Hösten bör, som sagdt, så länge som möjligt vara frostfri, först och främst så länge vegetationen ännu

varar, men äfven sedan, ty mycket frost och snö i oktober bådar mild januari'. Det samma gäller än om november, men kall december med mycken snö lofvar godt år.'"

Källor

Mina källor och underlaget till denna artikel är framförallt från fyra personer/tidsperioder – Olaus Magnus/första halvan av 1500-talet, Hugo Hildebrand Hildebrandsson/slutet på 1800-talet, Sigfrid Svensson/första halvan av 1900-talet och Alf Nyberg/senare delen av 1900-talet.

- Olaus Magnus, 1555. *Historia om de nordiska folken*. 22 band.
- Hugo Hildebrand Hildebrandsson, 1884–1885. *Samling af bemärkelsedagar, tecken, märken, ordspråk och skrock rörande väderlek*. Antiquarisk Tidskrift för Sverige.
- Sigfrid Svensson, 1945. *Bondens år: Kalender och märkesdagar, hushållsregler och väderleksmärken*.
- Alf Nyberg, 1980. *Vädermärken att lita på*.

Olaus Magnus (1490–1557) berättar i sin Historia om de nordiska folken mycket positivt och inte alltid trovärdigt. I böckerna omtalas ett 80-tal vädermärken.

Hugo Hildebrand Hildebrandsson (1838–1925) var den första professorn i meteorologi i Uppsala. Han var en föregångsman vid uppbyggandet av den svenska väderlekstjänsten.

Sigfrid Svensson (1901–1984) var professor i nordisk och jämförande folklivsforskning vid Lunds universitet. Hans bok Bondens år är främst en etnologisk betraktelse av hur bönder under olika tidsperioder tänkte och levde.

Alf Nyberg (1911–1993) var en erkänd meteorolog och generaldirektör för SMHI. Han granskade närmare 500 vädermärken från olika källor i sin bok Vädermärken att lita på.

Avslutning

På SMHI:s hemsida kan man läsa om den moderna synen på vädermärken. När det gäller "Anders slaskar, julen braskar" har man gjort en analys och skriver inledningsvis: "Varje år brukar vi på SMHI få frågan om det ligger någon sanning bakom den här gamla ramsan. Men vi måste tyvärr göra den besviken som tror att vädrets oerhört komplicerade mönster skulle rymmas i en ramsa på endast fyra ord."

I den femte och nästsista artikeln i artikelserien Klimat i Skåne läggs fokus på meteorologins framsteg och moderna väderprognoser. Vad behövs mer än en ramsa på fyra ord? ●

Artikelserien Klimat i Skåne

I denna artikelserie i Skåne planeras ytterligare två artiklar.

- Klimat i Skåne. Om väderprognoser.
- Klimat i Skåne. Växtodling i framtiden.

Tidsperspektivet i artiklarna om temperatur och nederbörd begränsar sig främst till 1950–2019 samt jämförelser mellan referensperioden 1961–1990 och de därpå följande tre decennierna. Dessa jämförelser gör jag mot bättre vetande. Gösta H Liljequist, meteorolog och professor vid Uppsala universitet 1958–1979, varnar i sin bok Populär meteorologi (1966) för att det i stort sett är mycket svårt "att inom ett kortare tidsintervall på några decennier upp till ett sekel avgöra om en variation i klimatvärdena skall tillskrivas en klimatfluktuation eller "slumpen"". Med tanke på den pågående galopperande klimatförändringen som inte var uppenbar 1966 vågar jag ändå göra dessa jämförelser.